

Kategorie stupňování u pozdnělatinských gramatiků¹

Lucie Pultrová

Abstract:

Late Latin grammarians on the category of comparison

Comparison of adjectives (and adverbs) is a grammatical category that has thus far received scant attention in Latin linguistics. Modern Latin grammar books typically restrict themselves to saying that adjectives are graded and to the description of the forms of comparatives and superlatives; however, with few exceptions (cf. PINKSTER 2005, p. 47; KÜHNER–HOLZWEISSIG 1912, p. 565–566; NEUE–WAGENER 1892, s. 244–263), they completely omit the question of which adjectives can be graded and which cannot. By contrast, the comments of the ancient Latin grammarians on the category of comparison are by far more complex and, in some cases, linguistically more interesting. The study provides a reflection on how the late Latin grammarians commented on the category of comparison and to what extent they influenced the exposition of the matter in the modern Latin grammars.

key words: comparison; Late Latin grammarians; gradability

klíčová slova: stupňování; pozdnělatinští gramatikové; stupňovatelnost

Kategorie stupňování je v rámci moderní latinské lingvistiky skutečnou popelkou. Odborných studií zaměřených přímo na tuto gramatickou kategorii je v celé historii latinské lingvistiky jako šafránu.² Stejně tak i moderní gramatiky latiny, střední i ty velké, věnují této kategorii v porovnání

---

¹ Článek vznikl v rámci grantového projektu GAČR 17-11247S „Stupňování adjektiv v latině“.

² Dvě sémantické studie týkající se relativního a absolutního užití komparativu a superlativu zpracovala FUGIER (1971, 1972). Čistě formální stránkou tvoření superlativů a některých komparativů se zabýval SZEMERÉNYI (1976), sufixy superlativu rovněž BARTONĚK (1955). Z novější doby existují studie, které se zabývají spíše obecněji tím, jakými jazykovými prostředky lze v latině vyjádřit srovnávání (příčemž použití morfologických komparativů a superlativů

s jinými gramatickými kategoriemi jen málo prostoru. Přesto nejde o kategorii nekomplikovanou a už vůbec ne nezajímavou. Pozdnělatinští gramatikové³ se ve srovnání s těmi moderními věnují stupňování podstatně šíře a jejich informace v mnohém – i po vysloveně lingvistické stránce – převyšují to, co se lze dočíst v latinských gramatikách moderních (někdy se dokonce dotýkají otázek, byť spíše intuitivně, se kterými se obecná lingvistika pokouší vyrovnat až v posledních letech). Rozbor výkladů antických latinských gramatik o kategorii stupňování obsahuje hlavní, druhý bod tohoto článku. Nejprve však pro srovnání uvedme stručný přehled informací, které o stupňování v latině uvádějí gramatiky moderní.

1. Kategorie stupňování v moderních latinských gramatikách

Moderní gramatiky latiny (míněno od druhé poloviny 19. století dodnes) mají výklad stupňování v latině většinou strukturován naprosto identicky. Nejprve se věnují formě: uvedeny jsou základní sufixy a u superlativu jeho varianty (*-rimus* u adj. na *-er* a *-llimus* u několika adjektiv na *-lis*); dále bývá zmíněno zvláštní stupňování kompozit na *-ficus*, *-dicus* apod. (komparativy a superlativy se tvoří od synonymních tvarů na *-nt-*, tj. *-ficentior*, *-ficentissimus* apod.); následuje informace o tom, že adjektiva se sufixy *-ius*, *-eus* a *-uus* netvoří komparativy a superlativy pomocí sufixů, nýbrž spojením s adverbii *magis* a *maxime* (tzv. perifrastické/opisné stupňování); dále následuje seznam pěti adjektiv stupňovaných nepravidelně (*bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* a *multus*) a případně další jednotlivá adjektiva, u nichž některé tvary chybějí a nahrazují se jinými (např. *novus* – *recentior* [od *recens*] – *novissimus* nebo *vetus* – *vetustior* [od *vetustus*] – *veterrimus*). Následuje skloňování

---

se považuje za prostředek nejtriviálnější, a proto je mu věnováno jen málo pozornosti), např. BERTOCCHI – ORLANDINI 1996 a komplexně CUZZOLIN 2011.

³ Míněni jsou zde autoři textů vydaných v edici Heinricha KEILA *Grammatici Latini* I–VIII (Leipzig: Teubner 1855–1880; přetisk Hildesheim – Zürich – New York: Georg Olms Verlag 2007). Ta obsahuje naprostou většinu textů pozděantických gramatiků, včetně např. celého díla Priscianova (nejstarší jsou texty Donatovy ze 4. století). Texty v celém tomto článku jsou citovány právě podle této edice, a to pod zkratkou *GL*, římská číslice uvádí její svazek, arabské číslice pak stranu a řádek (tj. např. údaj *GL* II 96,4 označuje text objevující se ve druhém svazku Keilovy edice na straně 96, 4. řádek).

komparativů a také tvoření stupňovaných tvarů od adverbii. Kromě těchto formálních záležitostí bývá dále zmíněn ještě rozdíl mezi tzv. absolutním a relativním použitím superlativů (někdy i komparativů) a vazby, jimiž se ke komparativům a superlativům připojují entity, se kterými se srovnává (komparativ s ablativem nebo se spojkou *quam*, superlativ s genitivem nebo s předložkou *ex*, příp. *de*, *inter* ad.).

O teoretičtější definici této kategorie se gramatiky tedy většinou vůbec nepokoušejí, hned v úvodu výkladu se zaměří přímo na tvoření tvarů a nakládají se stupňováním jako s kategorií platnou pro adjektiva obecně. To, že se stupňování zdaleka netýká všech adjektiv, se tak uživatelé menších a středně velkých gramatik (které ovlivňují obecné povědomí o latině nejvíce) vůbec nedozvědí.⁴ Přitom moderní jazyky ukazují, že omezenost této kategorie je tak zásadní, že vzniká otázka, zda lze vůbec mluvit o gramatické kategorii (tj. zda nejde jednoduše o derivační typy). Např. v češtině, v jazyce, který je rozsahem flexe klasické latině velice podobný, se podle *Českého národního korpusu* stupňované tvary vyskytují ve skutečnosti u pouhých 6 % (!) adjektiv, oba stupně pak dokonce jen u 3 % adjektiv.⁵

---

⁴ Např. PANHUIS (2006, s. 25) začíná celou pasáž o stupňování jednoduše: „The adjective has three degrees of comparison: ...“; podobně ONIGA (2014, s. 88): „Adjectives decline in three possible degrees...“. TOURATIER (2013, s. 75) formuluje adekvátněji s potenciální modalitou: „Die Adjektive können mit besonderen Morphemen verbunden werden, die den Grad einer durch das Adjektiv ausgedrückten Eigenschaft anzeigen.“

⁵ Viz CVRČEK 2013, s. 205; www.korpus.cz. Vysoké počty nestupňovatelných adjektiv v češtině jsou dány mimo jiné i tím, že čeština má gramatikalizovaná posesivní adjektiva typu *otcův/matčín*, a také velice rozsáhlou derivaci příslušenských adjektiv (i od vlastních jmen). Tedy tam, kde většina západních jazyků dává přednost neshodnému přívlastku (jménu v genitivu nebo předložkové vazbě), užívá čeština nestupňovatelná adjektiva (např. *pražský*, *Jirkův*, *mléčný*, *kropící* apod).

Že může být počet nestupňovatelných adjektiv v jazyce tak vysoký (ba dokonce že může být poměr mezi nestupňovatelnými a stupňovatelnými adjektivy tak propastný), nereflktují ani obecnělingvistické práce. Např. v respektované příručce *Morphology/Morphologie* čteme (BOOIJ ET AL. 2000, s. 650): „One of the defining characteristics of adjectives in languages with appropriate inflection is the propensity to be gradable, in particular to have comparative and superlative forms. However, there are several stative or absolute adjectives normally lacking these forms...“ Nepochybně je tato situace ovlivněna tím, že se v obecné lingvistice většinou primárně pracuje s angličtinou, jejíž derivace adjektiv je výrazně omezenější, než je tomu třeba v latině nebo v češtině.

Některé velké, akademické latinské gramatiky přece jen nějaké informace o omezenosti kategorie stupňování přinášejí, nicméně rozhodně ne dostatečné a uspokojivé. NEUE – WAGENER (1891), kteří věnují kategorii stupňování nejvíce prostoru (body 54–74 na s. 184–274, tedy plných 90 stran; většinu z nich ovšem vyplňují konkrétní citace z latinských textů), se zabývají v jednom dlouhém bodě 68 na s. 244–263 adjektivy, která se nestupňují. Na počátku tohoto bodu je uveden seznam sémantických typů adjektiv, která se nemohou stupňovat ze sémantických důvodů – podle autorů to jsou adjektiva označující materiál či látku, dále vztah (typu *fraternus*), časové údaje a barvu (za tímto výčtem pak následují protipříklady, tj. doklady adjektiv těchto typů, která v komparativu nebo superlativu doložena jsou); s. 246–263 jsou pak věnovány výčtu formálních typů adjektiv, která se nestupňují (mají jimi být adjektiva zakončená na *-alis*, *-aris*, *-icus*, *-idus*, *-ilis*, *-imus*, *-inus*, *-ivus*, *-orus*, *-ulus*, *-undus*, *-bundus*, *-cundus* a *-ster*) – o zdůvodnění se však autoři nepokoušejí a většinu prostoru věnují opět protipříkladům.

Dalšími gramatikami, které alespoň zmiňují fakt, že existuje určitý – nemalý – počet adjektiv, která se nestupňují ze sémantických důvodů, je KÜHNER – HOLZWEISSIG (1912, s. 565–572) a nově PINKSTER (2015, s. 47), který se v příslušné pasáži na Kühnera – Holzweissiga odvolává. Oba texty shodně řadí mezi nestupňovatelná adjektiva funkce a účelu, látky, původu, času, místa a adjektiva s negativním významem⁶.

Moderní gramatiky tedy většinou přinášejí spíše praktické informace potřebné k rozpoznání komparativů a superlativů v latinských textech, které se – jak uvidíme dále – tradují již od pozdnělatinských gramatiků. Otázkou, která adjektiva se vůbec mohou stupňovat, a zejména proč, si většinou vůbec nekladou. Bylo by možné argumentovat tím, že právě toto odpovídá jejich primárnímu úkolu, jímž je naučit své uživatele pasivně číst latinské texty, a nikoli učit jazyk používat správně i aktivně. Ovšem i při čistě pasivní výuce mrtvého jazyka může informace o reálné existenci, či naopak neexistenci stupňovaných tvarů hrát významnou roli, protože může přispět

⁶ Realita zrcadlící se v latinských textech je však zcela jiná: adjektiva s negativním prefixem *in-* se ve skutečnosti stupňují poměrně běžně, dokonce v přibližně dvakrát vyšším poměru, než je v latině celkový poměr adjektiv s doloženým stupňováním vůči ostatním (viz násl. pozn.) – více o tom ve studii L. PULTROVÉ *Comparison and Negation in Latin* (v tisku).

k přesnějšímu pochopení sémantiky daného adjektiva či adjektivního typu, jež někdy vnímáme až příliš skrze zaužívaný ekvivalent ve vlastním jazyce, který ve skutečnosti nemusí být zcela přesný. Zpracovat tuto gramatickou kategorii i po této stránce zůstává tedy úkolem latinské lingvistiky do budoucna.⁷

2. Antičtí latinští gramatikové a stupňování

V tomto bodě bude podán přehled toho, co se lze dočíst o kategorii stupňování u pozdněantických gramatiků (viz výše pozn. 3). Vzhledem k tomu, že texty jsou, jak známo, odvozeny jeden od druhého nebo mají společné zdroje, formulace se v nich často opakují. V přehledu proto nejsou uvedeny explicitně zdaleka všechny relevantní pasáže, nýbrž u opakujících se formulací uvádím pouze typické zástupce. Text je rozdělen do logických celků: první dílčí bod se týká toho, co je vůbec kategorií stupňování míněno a jaké základní termíny se používají (2.1), dále pro které slovní druhy je kategorie relevantní (2.2), jaká je její sémantika (2.3), co uvádějí gramatikové k formální stránce stupňování (2.4 a 2.5) a nakonec jak se stupňované tvary zapojují do vyšších syntaktických celků (2.6).

2.1 Základní terminologie a definice

Termíny pro tři stupně používané i v moderní době, tedy *positivus*, *comparativus* a *superlativus*, jsou nejběžnější i u pozdnělatinských gramatiků,

---

⁷ Autorka tohoto článku je uprostřed práce na monografii, která se právě latinskému stupňování věnuje a bude se snažit na tuto otázku odpovědět. V každém případě platí, že pro latinu je obtížné dopracovat se k přesným číslům, podobným těm vycházejícím z českého *Korpusu* (viz pozn. 5) – už jen proto, že vzhledem k typu dochovaných latinských textů fakt, že v nich něco není doloženo, samozřejmě ještě neznamená, že to v latině neexistovalo vůbec. Nicméně, na základě excerptce přibližně 10 000 tvarů označených v *Oxford Latin Dictionary* jako adjektiva a jejich výskytů v databázi *Bibliotheca Teubneriana Latina III*, která byla pro práci na monografii provedena, lze prozatím velmi nahrubo uvést, že komparativ nebo superlativ (syntetický a/nebo perifrastický) je v latině doložen u méně než 15 % adjektiv, oba tvary pak u méně než 8 % adjektiv. Je tedy zřejmé, že i v latině se jedná o gramatickou kategorii silně omezenou.

nejdou to však termíny jediné. Nejednotnost panuje předně v pojmenování stupně prvního: bývá nazýván i *absolutus*, Charisius⁸ pak zmiňuje i další termín *primitivus*.⁹ V některých textech bývá první stupeň (protože vlastně nejde o žádný „stupeň“) explicitně vylučován a za stupně jsou považovány pouze komparativ a superlativ.¹⁰

Pochybnosti vyvolává i pojmenování druhého stupně, *comparativus*. Pregnantně formulováno je to např. v Serviově komentáři k Donatově¹¹ *Ars grammatica* (GL IV 407,10–13): *plerique nolunt comparativum esse doctiorem, dicentes non esse comparationem, quando doctior dicimus, quia non conparet, sed praeferat* („mnozí nepovažují tvar *doctior*, „učenejší“, za komparativ a argumentují, že říkáme-li *doctior*, nejedná se o srovnávání, protože se jím nesrovnává, nýbrž staví výše“). Jednotlivé komentáře k Donatově *Ars* uvádějí přímo i termín *praelativus*, který je u Donata (z výše uvedeného důvodu) zaveden právě namísto toho, čemu se běžně říká *comparativus*, přičemž termínem *comparativus* Donatus označuje konstrukce *tam doctus hic quam ille*,¹² tedy to, co by moderní lingvistika označila za „srovnání na základě shody“.¹³

Tento zdánlivě jen terminologický problém ve skutečnosti míří přímo k podstatě kategorie stupňování a zatěžuje i moderní (nejen latinistické)

⁸ Flavius Sosipater Charisius, autor 4. stol. po Kr., zřejmě afrického původu. Z jeho *Ars grammatica* je dochována větší část z původních 5 knih (vydáno v GL I,7–296).

⁹ Charisius (GL I 112,15–16); termín *absolutus* viz také u Diomeda (GL I 324,16; k Diomedovi viz níže pozn. 16) nebo u (pseudo-)Proba (GL IV 56,33; viz níže pozn. 17).

¹⁰ Charisius (GL I 112,14): *Comparationum sunt ordines duo, secundus et tertius...*; *Sergii* (viz násl. pozn.) *Explanationes in Artem Donati* (GL IV 539,29–30): *sunt, qui dicunt duos gradus esse comparationis, comparativum et superlativum...*

¹¹ Aelius Donatus, autor 4. století a učitel Jeronýmův; vedle *Ars grammatica* byl také autorem komentářů k dílu Terentiovu a Vergiliovu. K Donatově *Ars* se dochovalo větší množství výkladů, výtahů a komentářů z 5./6. stol.: *Commentarius in Artem Donati* (GL IV 405–448) od Maura Servia Honorata, *Explanationes in Artem Donati* (GL IV 486–565) kolující pod jménem Sergia (o němž není nic známo a není vyloučeno, že se jedná jen o zkomolené jméno výše uvedeného Servia), *Commentum Artis Donati* (GL V 95–312) od autora Pompeia (Maura), Cledoniova *Ars grammatica* (GL V 9–79).

¹² *Sergii Explan. in Donatum* (GL IV 539,32–33); *Pompeii Comm. Artis Donati* (GL V 151,21–22).

¹³ Srov. např. CUZZOLIN 2011, s. 567: „comparison of equality“ (*as tall as...*) (v protikladu ke „comparison of majority“ [*taller / more tall than...*] a „comparison of minority“ [*less tall than...*]), nebo RIVARA 1990: „comparaison d'égalité“ (x „comparaison d'inégalité“).

gramatické práce, které se této kategorie dotýkají. Zrcadlí se už i v nejednotném pojmenování celé kategorie v jednotlivých moderních jazycích. České „stupňování“ a např. německé „Steigerung“¹⁴ vidí jako základní význam zvyšování míry kvality, naproti tomu např. angl. „comparison“ či franc. „comparaison“ chápe jako základní funkci právě srovnávání kvality jedné entity s jinou nebo jinými. To se samozřejmě týká i latinského termínu *comparatio* a odpovídající přístup k definici kategorie stupňování je doložen např. v komentářích k Donatovi,¹⁵ ale také třeba u Diomeda.¹⁶ Naopak u (pseudo-)Proba¹⁷ je patrné napětí mezi termínem *comparatio* a definicí kategorie, která odpovídá právě spíše termínům stupňování/Steigerung/gradation (*GL* IV 56,32–33): *Comparatio nominum scilicet appellativorum est, qua per gradus conlationis nomina augmenta aut deminutiones accipiunt.* („Srovnávání jmen, totiž těch obecných, je kategorie, která způsobuje, že jména skrze stupně srovnání přibývají nebo ubývají.“) Charisius, ale i např. Priscianus,¹⁸ pak definici kategorie jako takové vůbec nepodávají a jednoduše rovnou popisují morfologické tvary.¹⁹

Ne zcela konzistentně je u Charisia pojímán samotný termín *gradus*: v *GL* I 157,4–7 se zdá být pojmenováním vysloveně formy: *sunt alia absoluta, quae nullo quidem gradu conlationis figurantur, recipiunt tamen conlationem,*

¹⁴ Tomu odpovídá i angl. termín *gradation*, v lingvistice široce používaný, ale nikoli jako pojmenování gramatické kategorie.

¹⁵ Např. *Pompeii Comm. Artis Donati* (*GL* V 150,33–34): *Comparatio nominum ita definita est: comparatio est elocutio, quae ex alterius collatione alterum praefert* (tj. je to „výrok, kterým se jeden staví výše na základě srovnání s druhým“).

¹⁶ Diomedes byl současník Charisiův (viz výše pozn. 8) a jeho *Ars grammatica* se dochovala víceméně celá (*GL* I 299–529). Diomedes ovšem používá termín *comparatio* spíše jako mírně vyprázdněnou nálepku (pojmenování kategorie, nikoli funkce samé): nejprve totiž uvádí *comparationis gradus sunt tres, positivus, qui et absolutus, comparativus, superlativus* a hned nato *absolutio est elatio sine comparatione...* (*GL* I 324,16–17).

¹⁷ Text *Instituta artium* (*GL* IV 47–192) tradovaný pod jménem Marca Valeria Proba, autora 1. stol. po Kr., ve skutečnosti pochází nejdříve ze 4. stol. po Kr. a jeho skutečný autor je neznámý.

¹⁸ Priscianus Caesariensis (přelom 5. a 6. stol.), kromě dalších menších textů autor zejména systematické gramatiky s názvem *Institutiones grammaticae* o 16 knihách, která byla široce používána jako standardní latinská gramatika po celý středověk.

¹⁹ Tak jako i většina moderních latinských gramatik – viz výše pozn. 4.

*si illis magis adverbium iungatur [...] et maxime similiter*²⁰ („jsou jiná adjektiva v prvním stupni, která netvoří žádný ‚stupeň srovnání‘, ale přitom se srovnávat dají, pokud se k nim připojí adverbia *magis* [...] a podobně *maxime*²¹), na druhou stranu v místě pojednávajícím o supletivním stupňování²² je *gradus* spíše pojmenováním funkce: *illa autem* [tj. *bonus – melior – optimus* ad.], *quamvis diversa sint, gradus tamen inter se fecerunt* („přestože jsou od různých kmenů, tvoří mezi sebou stupně“).

Pro moderní lingvistiku velice palčivá otázka, zda stupňování patří spíše do oblasti gramatiky, nebo derivace (právě proto, jak omezená tato kategorie, tradičně chápána jako gramatická, ve skutečnosti je – srov. výše bod 1), není pro antickou gramatiku relevantní, neboť obojí pokrývá jediný termín *declinatio*.²³ Pro Charisia (*GL* I 112,14ff.) je na stejné úrovni odvozování stupňů (*doctus – doctior – doctissimus*), odvozování adverbíí od adjektiv (*doctus – docte*), i odvozování kvalitativního abstrakta (*doctus – doctrina*).

2.2 Rozsah kategorie stupňování

Problém, který naopak musejí řešit antické gramatiky, zatímco moderní ne, je, kterých slovních druhů se kategorie stupňování týká. Antická gramatika totiž, jak známo, pracovala s mírně jiným repertoárem slovních druhů než gramatika moderní, neboť substantiva a adjektiva zahrnovala pod společný pojem *nomina*, „jména“,²⁴ a naopak zvlášť vyčleňovala slovní druh „participií“.

Kategorie stupňování je logicky přisuzována jménům a adverbíím, složitější je však situace participií. Charisius (*GL* I 113,20–21) uvádí explicitně: *nomina tantum in comparationibus versari, non etiam participia* („stupňují se jen jména, nikoli participia“); Priscianus pak (*GL* III 160,6–7): *participium*

²⁰ Na jiném místě (*GL* I 113,12–13) Charisius ve stejném smyslu, tj. jako označení syntetického gramatického tvaru, používá termín *declinatio*: *quaedam autem nulla declinatione in conlationem veniunt...* („u některých však neslouží ke srovnávání deklinace...“).

²¹ K perifrastickému stupňování viz níže v bodě 2.4.

²² K němu viz níže v bodě 2.5.

²³ Varro (*ling.* 8,23 aj.) rozlišuje tzv. *declinatio naturalis*, čímž je myšlena v zásadě flexe, a *declinatio voluntaria*, čímž je míněno to, čemu dnes říkáme derivace.

²⁴ Nicméně termín *adiectiva* se najde už u Donata a jeho komentátorů a zejména pak na mnoha místech u Prisciana, i s jejich výstižnou definicí.

autem comparationem habere non potest, cum loco verbi fungatur (tedy „participium se nemůže stupňovat, má-li slovesnou platnost“) a na jiném místě dokonale v souladu s moderním přístupem (*GL II 84,21–22*): *quando comparantur participia, transeunt in nominum significationem* („pokud se participia stupňují, stávají se z nich významem jména“).²⁵ U Cledoniana (*GL V 37,32–34*) dokonce čteme obrácenou definici: *participia et nomina – quando significationes suas servant, participia sunt; quando comparationem recipiunt, nomina* („rozlišení mezi participii a jmény: pokud zachovávají své významy, jsou to participia, pokud se stupňují, jsou to jména“).²⁶

Závažnějším problémem, který nakonec vedl i k vydělení vlastního slovního druhu „adjektiv“,²⁷ je ale vymezení té části *nomin*, kterých se stupňování týká, neboť je evidentní, že se – na rozdíl od např. pádu, čísla a rodu – nejedná o kategorii relevantní pro všechna jména. Tak např. Donatus uvádí (*GL IV 355,10–12*): *Quae nomina comparantur? Appellativa dumtaxat qualitatem aut quantitatem significantia*. („Která jména se stupňují? Obecná jména, a to ta, která vyjadřují kvalitu nebo kvantitu.“) Podobně Charisius (*GL I 156,20–21*): *Non omnia nomina autem gradus comparationis recipiunt, sed sola, quae in qualitate sunt aut in quantitate*.²⁸

Nad rámec toho, co se dozvíme z většiny moderních latinských gramatik, jdou výroky, které se týkají dalších omezení: bývá uváděno, že neplatí, že by všechna jména, která označují kvalitu nebo kvantitu, bylo možno stupňovat; nicméně platí, že všechna ta jména, která se stupňují, označují

²⁵ Priscianus zde implicitně pracuje s definicí „participii“ na základě formy, stejně jako o pár řádků výše (*GL II 84,12–13*), kde uvádí na první pohled poměrně překvapivě, že se stupňované tvary tvoří od jmen, sloves, participií, adverbii a předložek: *Fiunt autem comparativa a nominibus, verbis, participiis, adverbiiis sive praepositionibus*. (Priscianův příklad pro stupňování sloves je spíše bizarní: chápe komp. *deterior* jako odvozeninu od slovesa *detero*; nicméně, stupňování sloves obecně vzato vůbec není nezajímavá otázka, a to zejména v latině, kde existuje celá třída adjektivních sloves stavových typu *calere*, „být teplý“.)

²⁶ Podobný postup je zřetelný v *Oxford Latin Dictionary*: participialadjektiva na *-tus* a *-nt-* jsou do slovníku zařazena buď jen jakožto jeden z tvarů příslušného slovesa (tj. jakožto „participia“), anebo mají vlastní položku, a jsou tedy označena jako „adjektiva“; zásadním kritériem přítom je, zda jsou doloženy stupňované tvary.

²⁷ Viz výše pozn. 24.

²⁸ Na jiném místě (*GL I 114,30–32*) Charisius přímo hovoří o slovním druhu nazvaném *qualitates*, které se dále dělí na *speciei*, „vzhledu“ (např. *niger*, „černý“; *taeter*, „ošklivý“), a *quantitatis*, „počtu/míry“ (*magnus*, „velký“, *ingens*, „obrovský“).

kvalitu nebo kvantitu.²⁹ V Serviově komentáři k Donatovi (*GL IV 407,19–24*) nacházíme dokonce i pokus o výčet typů jmen označujících kvalitu nebo kvantitu: *ab animo . . . , ut doctus, aut a corpore, ut candidus niger, aut a fortuna, ut miser, aut a mensura, ut longus* (tj. jména označující duševní vlastnosti, fyzické vlastnosti, vnější stav a míru). Text dále pokračuje: *quare quaesitum est, utrum Latinior diceretur, quod tunc dicitur, cum pro disertio ponitur, ut sit Latinior, quo modo disertior; cum autem gentem significat, non potest comparari* („pročež vzniká otázka, zda lze říci ‚latinstější‘; to lze tehdy, pokud se slovem ‚latinský‘ míní ‚dobrý řečník‘ – pak ‚latinstější‘ znamená jakoby ‚výřečnější‘; pokud se ale užívá ‚latinský‘ jako označení kme- ne, stupňovat se nedá“).³⁰ V tomto bodě tedy už jde Donatus nad rámec standardních moderních latinských gramatik dvojnásob: nejen že uvádí, že stupňovatelnost adjektiv je dána jejich sémantikou, ale naznačuje i to, že konkrétní adjektiva procházejí sémantickými posuny, které z nestupňovatelných adjektiv mohou činit stupňovatelná (příkladů z moderních jazyků je bezpočet: „nálada je nejčernější“, „ještě dřevnější herec“, apod.). Tedy: stupňovatelnost není závislá na formě, nýbrž na významu.

V Pompeiově komentáři k Donatově *Ars* (*GL V 151,8–17*) nalezneme dokonce i pokus o teoretickou definici (ne)stupňovatelných adjektiv: nestupňovatelná jsou ta jména, která *naturaliter per se plena sunt* („jsou přirozeně úplná sama o sobě“); pokud je člověk stupňuje, přestávají být úplná. Jako příklad je uvedeno adjektivum *perfectus*, „dokonalý“ – pokud se o někom řekne, že je „dokonalejší“, je jasné, že ten se kterým se srovnává, „dokonalý“ není. Tento výklad zcela odpovídá tomu, pro co má moderní lingvistika termín „absolutní“ adjektiva (v opozici k „relativním“ adjektivům).³¹ Míněna jsou adjektiva, která už v základním stupni vyjadřují maximální míru, a zároveň jedinou možnou míru vlastnosti, protože pokud se z této míry vlastnosti něco ubere, ztrácí zcela svou platnost: sklenice je plná, pokud se

²⁹ Takto Servioův komentář k Donatovi (*GL IV 431,1–3*), ale podobně i třeba Probus (*GL IV 57,15–16*). Pompeius (*GL V 153,15–17*) pak dodává: *Ne te decipiant illa Plautina et Afraniana verba, „ipsissimus“; ioco comico hoc dixit.* („Nenech se mýlit plautovským a afraniiovským *ipsissimus* [tj. superlativ od zájmena *ipse*, ‚on sám‘] – to je míněno jako vtíp.“)

³⁰ Podobně Pompeius (*GL V 153,19–31*) s citací fiktivních (chybných) tvarů *Italior, Afrior, Gallior*.

³¹ Viz např. KENNEDY – MC NALLY 2005, s. 348, 356.

z ní jen trochu uleje, už plná není; oblečení je čisté, pokud se jen mírně potřísní, už čisté není; apod.³²

Co se adverbii týče, většina textů uvádí jednoduše pouze to, že se stupňují ta adverbia, která jsou odvozena běžnými adverbialními sufixy od stupňovatelných adjektiv.³³

2.3 Významy jednotlivých stupňů

Samotné základní významy jednotlivých stupňů latinští gramatikové nemají potřebu zvlášť komentovat; opakuji se motivem je však pozorování, že komparativ může srovnávat jak s entitou stejného druhu, tak i jiného, např. *equus velocior equo* („kůň rychlejší než [jiný] kůň“), ale i *equus velocior cane* („kůň rychlejší než pes“),³⁴ naproti tomu superlativ srovnává jen s entitami svého druhu („nejrychlejší kůň lze říct jen tehdy, když se srovnává s jinými koňmi“).³⁵

Moderní latinské gramatiky většinou zmiňují rozdíl mezi tzv. relativním a absolutním (elativním) užitím superlativu.³⁶ Vycházejí v zásadě z formulace

³² Nicméně ve skutečnosti se mnohá z těchto adjektiv v mnoha jazycích běžně stupňují. Jedním z vysvětlení může být určitá obecná jazyková vágnost, která dovoluje použít absolutní vyjádření i tam, kde se maximum jen blíží (KENNEDY – MC NALLY [2005, s. 357] uvádějí příklady: *I am not awake yet.* – *The gas tank is full, but you can still top it off.* – *The theater is empty tonight;* na stejném principu nakonec fungují obecně elativy). Podstatnější ovšem je, že škála pozitiv – komparativ – superlativ u těchto adjektiv neodpovídá lineárnímu nárůstu míry dané kvality. Komparativ a superlativ neznamenají větší, nýbrž menší množství kvality než pozitiv: „čistý“ označuje maximum, „čistější“ znamená, že věc sice není zcela „čistá“, ale je na tom v tomto ohledu lépe než jiná (vlastně tedy totéž co „méně špinavý“), „nejčistší“ pak označuje entitu, která je „nejméně špinavá“ z určité skupiny entit.

³³ Srov. *Sergii Explan. in Donatum* (GL IV 512,26–27): *hinc est quod, cum dicimus Tulliane, non possumus dicere Tullianius, quia non dico Tullianior* („a proto, ačkoli říkáme „tulliovský“, nemůžeme říci „tulliovtější“, protože neříkám „tulliovtější“). Viz i např. *Cledonius* (GL V 68,27–30).

³⁴ *Dositheus* (GL VII 400,10–12) ovšem uvádí, že musí jít o entity *prope aequales ac similes*, tj. „téměř shodné nebo podobné“, protože úplně odlišné nemá smysl srovnávat (*dissimilium comparatio nulla est*).

³⁵ Např. *Charisius* (GL I 157,10–15) nebo *Servii Comm. in Donatum* (GL IV 407,32–38).

³⁶ Jejich vymezení je v latinské lingvistice nutností, protože jsou formálně totožné (*felicissimus* = „nejšťastnější z...“ i „extrémně šťastný“), na rozdíl např. od angličtiny, kde se relativní superlativ oproti absolutnímu značí navíc určitým členem (*the most popular* x *most popular*).

Prisciana (*GL II 94,15–19*), který udává příklady *fortissimus Graecorum Achilles*, „Achilleus, nejudatnější z Řeků“, oproti *fortissimus Hercules fuit* s komentářem, že pokud není doplněno *quorum*, tj. „z koho“,³⁷ míní se *valde fortis*, „velice statečný“ (tj. „Héraklés byl velice statečný“). Elativ ovšem nemusí vždy znamenat „velice ...“, nýbrž často i „úplně ...“. První význam mají elativy od adjektiv s tzv. otevřenou škálou, druhý pak od adjektiv se škálou zavřenou.³⁸

O absolutním a relativním užití se v moderních latinských gramatikách mluví i v případě komparativu. Zde je však definice významu ještě komplikovanější: někdy má význam spíše oslabení („poněkud ...“³⁹), jindy naopak nevhodně vyšší intenzity, tj. excesivnosti („příliš ...“⁴⁰). V obecnělingvistických pracích bývá často postulováno, že relativní a absolutní užití stupňů je principiálně vlastně jedna a táž věc: v obou případech jde o vztah k tzv. měřítku srovnání („standard of comparison“). V případě relativního užití je většinou toto měřítko nějak v textu explicitně přítomno (nebo je jasné z kontextu), v případě absolutního je jím pak nějaká implicitní norma platná v daném společenství pro danou entitu („starší dítě“ je starší než je jakýsi myšlený průměr pro „dítě“).

Antické latinské gramatiky se této věci dotýkají, byť z trochu jiné strany, v pasážích, které se zabývají tím, že někdy vyjadřuje komparativ nižší míru kvality než pozitiv; např. Cledonius (*GL V 39,2–3*): *seniorem hic dixit magis iuvenem, non magis senem...* („když říká *senior*, ‚starší‘, myslí tím ‚mladší [než starý]‘, nikoli ‚starší [než starý]‘“).⁴¹ Tytéž pasáže pokračují většinou

³⁷ Ve skutečnosti samozřejmě nemusí být vyjádření takto explicitní – stačí, když je skupina, ze které se vybírá, zřejmá z kontextu.

³⁸ Tzv. „otevřenou škálu“ (open scale) mají adjektiva, která označují kvalitu, jejíž míra může narůstat a nikdy nedojde maximálního bodu (např. nelze říci, že je něco „úplně úzké“ nebo „úplně široké“, nýbrž jen „velice úzké/široké“); naopak „zavřenou škálu“ mají ta adjektiva označující kvalitu, která může dosáhnout maxima (např. „úplně prázdný“, „úplně plný“). Viz zejm. KENNEDY – McNALLY 2005, s. 352.

³⁹ Např. SEN. *contr.* X,3,9: *nolite mirari, si durioribus verbis utor* („nedivte se, pokud používám poněkud tvrdá slova“).

⁴⁰ Např. CIC. *de orat.* III,145: *si ego sum tardior* („pokud jsem příliš rozvláčný“).

⁴¹ Jak už bylo uvedeno v 2.2, u tzv. absolutních adjektiv znamená komparativ dokonce vždy menší míru kvality než pozitiv. U více autorů (Diomedes [*GL I 325,3–5*], Priscianus [*GL II 92,15–17*], Cledonius [*GL V 38,32*]) je pak uveden jako důkaz toho, že pozitiv může znamenat více než komparativ, příklad úplně jiného druhu: *mare Ponticum dulcius quam cetera*

tím, že jindy může mít komparativ naopak vyšší platnost než superlativ; jedním z příkladů u Prisciana (*GL* II 86,9) je Vergiliův verš (*Aen.* 1,347) *Pygmalion scelere ante alios immanior omnes* („Pygmalion, divočejší ve svém zločinu nad všechny ostatní“), v Pompeiově komentáři k Donatově *Ars* (*GL* V 155,8) pak jsou uvedeny expresivní vazby *doctior quovis doctissimo* („učněnější než kdokoli veleučení“) a *stultior quovis stultissimo* („hloupější než kdokoli nejhlopější“).⁴² V těchto příkladech však ve skutečnosti nejde o specifický význam komparativu, nýbrž o specifické vyjádření „měřítko srovnání“ („standard of comparison“ – viz výše), který je zatížen (opět již zmíněnou – výše v pozn. 32) „vágností“ (*doctissimus*, „nejučenější“, by v základním významu měl být jen jeden, a adjektivum by se tedy nemělo pojit s neurčitým zájmenem *quovis* apod.).

2.4 Formální omezení

Moderní gramatiky latiny zcela bez výjimky uvádějí pravidlo, že adjektiva zakončená sufixy *-ius* a *-eus* (někdy i *-uus*) se z důvodu fonetické nekompatibility se stupňovacími sufixy (případně explicitně pouze se sufixem komparativu *-ior-*) nestupňují s použitím těchto sufixů (tedy synteticky), nýbrž stupňují se perifrasticky za použití adverbii *magis* a *maxime*. Bez pochybností tak navazují na formulaci uvedenou u Prisciana (*GL* II 86,21–87,15).⁴³

(„Pontské moře je sladší než ostatní“), s vysvětlením, že se tím vlastně míní „méně slané“. Pompeius (*GL* V 155,26–35) týž výrok (údajně Sallustiův, ale v dochovaných textech se nenachází) považuje za příklad nesprávného vyjádření („bylo by správné o moři říct, že je ‚sladší‘, pokud by vůbec existovalo nějaké ‚sladké moře‘ [...], ale takové přirozeně neexistuje“).

⁴² Cledonius (viz výše pozn. 11) pak příslušné místo u Donata evidentně nepochopil, protože uvádí pouze (*GL* V 38,21): *stultior plus significat quam stultissimus* („hloupější“ znamená víc než ‚nejhloupější“).

⁴³ *Inveniuntur quaedam, quae quamvis sint accidentia [id est adiectiva] et eorum significatio exigat, ut faciant comparativa, tamen non habentur in usu frequentī. Sunt autem ea plerumque, quae vocales ante ‚us‘ habent, ut ‚pius‘, ‚arduus‘, ‚egregius‘, ‚dubius‘, ‚strenuus‘... Si ergo haec, quae ante ‚us‘ vocalem habent, assumant genetivo ‚or‘, necesse est inter duas vocales positam i transire in vim consonantis... Plerique assumunt igitur ‚magis‘ adverbium et usum comparativi complent, ut ‚magis pius hic quam ille‘... (“Existují některá [jména], která, ačkoli vyjadřují vlastnosti, tedy jsou to adjektiva, a jejich význam vyžaduje, aby se od nich tvořily komparativy, přece je často nepoužívají. Jsou to většinou ta, která mají před *-us* vokály, jako např. *pius, arduus, egregius, dubius, strenuus*... Kdyby tedy ta, která mají před *-us* vokál,*

Stručněji v zásadě totéž uvádí i Charisius (*GL I 113,25–28*); na jiném místě (*GL I 115,16–24*) pak formuluje toto formální omezení jinak: stupňovat lze jen ta adjektiva, která mají v komparativu vyšší počet slabik (tzv. *perissosyllabum*) než v pozitivu.⁴⁴ Ještě jinde (*GL I 157,4–7*) pak Charisius nahlíží na celý problém z druhé strany a uvádí: *sunt alia absoluta, quae nullo quidem gradu comparationis figurantur, recipiunt tamen conlationem, si illis magis adverbium iungatur, sicut superius dictum est, ut magis rudis, magis pius, et maxime similiter* („jsou jiná adjektiva v prvním stupni, která netvoří žádný ‚stupeň srovnání‘, ale přitom se srovnávat dají, pokud se k nim připojí adverbia *magis*, jak už bylo uvedeno výše, jako např. *magis rudis, magis pius*, a podobně i s *maxime*). Adj. *rudis* neodpovídá ovšem ani první definici (nemá vokál před koncovým *-us*), ani druhému pravidlu o stejném počtu slabik (a skutečně se v syntetickém komparativu v latinských textech nenachází, v superlativu je doloženo jednou v *Amm. XXVI,6,8*).

Celý výklad o perifrastickém stupňování, tak jak ho moderní latinské gramatiky převzaly z těch antických, je zavádějící.⁴⁵ Fakt, že pro absolutní většinu adjektiv zakončených na *-ius, -eus* a *-uus* nejsou doloženy syntetické komparativy ani superlativy, nevyplývá z fonetické nekompatibility sufixů, jak uvádějí gramatiky, nýbrž z toho, že se jedná o adjektiva nestupňovatelná z důvodů sémantických (adjektiva na *-eus* jsou většinou látková adjektiva typu *aureus*, která se ve svých základních významech nestupňují; adj. na *-ius* jsou často relační adjektiva, např. *patrius*, „náležející otci“ apod.). Tato adjektiva totiž ve skutečnosti, až na výjimky v řádu jednotek, netvoří ani perifrastické tvary (stejně tak v řádu jednotek jsou naopak doloženy u těchto adjektiv i syntetické tvary stupňování). Perifrastické stupňování bylo ve všech obdobích vývoje latiny používáno jako varianta syntetického stupňování, nikoli však varianta komplementární (naopak, obvykle platí přímá

---

přibrala v genitivu *-or-*, pak by se nutně z *-i-* mezi dvěma vokály musel stát konsonant... Většinou tedy přibírají adverbium *magis* a takto plní funkci komparativu, např. *magis pius hic quam ille* [‘tento je více *pius* než tamten’].”

⁴⁴ Konec této pasáže (*GL I 115,22–24*) je dokonce formulován jako výzva: *quae regula de omnibus appellationibus, quae non habent in comparatione perissosyllabum, observanda est, ut non comparentur* („a tohle pravidlo o všech obecných adjektivech, která nemají větší počet slabik v komparativu, je třeba zachovávat, totiž že se nemají stupňovat“).

⁴⁵ Podrobně viz PULTROVÁ 2018.

úměra: čím více se adjektivum stupňuje, tím více má dochováno i perifrastického stupňování). U pouhých 44 adjektiv z více než 10 000 adjektiv uvedených v *Oxford Latin Dictionary* je doloženo výhradně nebo převážně perifrastické stupňování, jedná se však o adjektiva formálně i sémanticky různorodá (jen malá část z této skupiny patří mezi adj. se sufixy *-ius*, *-eus* nebo *-uus*, velká většina je zakončena jinými sufixy, u nichž o nějaké fonetické nekompatibilitě nemůže být vůbec řeč).⁴⁶

2.5 Formy komparativů a superlativů

Informace o formě komparativů a superlativů čerpají moderní gramatiky z těch antických, zásadní odlišnosti v nich tedy nenajdeme (a některé informace – zejména ty týkající se různých typů supletivního stupňování – by se bez těch antických do moderních gramatik vůbec ani nemohly dostat).

Priscianus v dlouhé pasáži (*GL* II 94,22–99,24) uvádí, že existuje osm různých zakončení superlativu – většina je zakončena buď na *-rimus* nebo *-simus* a dalších šest zakončení se objevuje jen u malého množství adjektiv: *-limus*, *-ximus*, *-timus*, *-remus*, *-fimus*, *-nimus*.

Zakončení na *-rimus* mají adjektiva 2. a 3. deklinace zakončená na *-er*. Málokteré pravidlo z latinských gramatik je tak dokonale potvrzeno tím, co máme doloženo v latinských textech. Jedinou výjimkou v celém korpusu textů⁴⁷ je tvar *celerissimus* na dvou Enniových fragmentech (*ann.* 460 a 591) a jednom Matiově (*carm. frg.* 4), dochované a komentované právě u gramatiků (Charisius tvar označuje za barbarismus). Priscianus uvádí sám jako výjimku z tohoto pravidla ještě superlativy *dextimus* a *sinistimus* k adj. *dexter* a *sinister*. Ve skutečnosti se ale nejedná o výjimku, nýbrž o starý typ stupňování se sufixy *-ter* (komp.) a *-timus* (superl.), který máme v latině dochovaný u adverbii/prepozic, např. *in: inter* (a sekundárně i *interior*) – *intimus*

⁴⁶ Pevážně nebo výhradně perifrastické komparativy mají např. adjektiva: *comicus*, *decorus*, *fidus*, *mirandus*, *mirus*, *par*, *popularis*, *ridiculus*, *rutilus*, *vulgaris*; převážně nebo výhradně perifrastické superlativy mají např. adjektiva: *cognitus*, *decorus*, *favorabilis*, *infensus*, *insignis*, *laudabilis*, *lubricus*, *memorabilis*, *memorandus*, *mirabilis*, *mirus*, *miserabilis*, *naturalis*, *neglectus*, *popularis*, *probabilis*, *repentinus*, *rubens*, *rudis*, *salutaris*, *suspectus*, *terribilis*.

⁴⁷ Texty do 5. stol. po Kr. včetně, uvedené v *Bibliotheca Teubneriana Latina III* – viz už výše pozn. 7.

apod. Jde tedy spíš o to, že Priscianus již nedovedl správně interpretovat samotné tvary *dexter*, *sinister*. Problém by s tím jistě měl i běžný současný uživatel latiny, a proto je poměrně s podivem, že se informace o superlativech *dextimus* a *sinistimus* nedostala do současných gramatik (tvar *dextimus* je doložen v textech vícekrát, *sinistimus* jen zde u Prisciana; tvary *dexterrimus/*sinisterrimus* ani *dexterissimus/*sinisterissimus* doloženy nejsou).⁴⁸

Dokonale platné je i pravidlo zakončení na *-limus* u adjektiv *similis* (a *dissimillis*), *facilis* (a *difficilis*), *humilis*, *agilis* a *gracilis*: tato adjektiva, a skutečně právě jen tato adjektiva, uvedená např. i u Charisia (*GL* I 114,10–12), mají doloženo výhradně toto zakončení (příčemž adj. *gracilis* pouze jednou u Suetonia, *Nero* 51,1; tvar *agillimus* je doložen ve skutečnosti jen u gramatiků⁴⁹).

Pro další zakončení uvádí Priscianus následující příklady: *-ximus: maximus, proximus; -timus: optimus, intimus, ultimus, citimus; -remus: extremus, supremus, postremus; -fimus: infimus; -nimus: minimus*. Moderní lingvistika v těchto celkem osmi Priscianových variantách zakončení identifikuje ve skutečnosti jen tři různé varianty superlativního sufixu (*-simus*, *-timus* a *-mus*). Priscianův delší seznam je důsledkem toho, že antická gramatika nezná pojem „morfému“, a tedy neumí z moderního hlediska správně segmentovat na kořen a sufixy. Přesto je vlastně obdivuhodné, že dokáže např. tvary jako *postremus* vůbec vyhodnotit jako superlativy (zřejmě k tomu výrazně přispívá existence komparativních tvarů typu *posterior* – srov. už výše zmíněný tvar *interior* < *inter* < *in*, podobně *inferior*, *ulterior* apod.).

Další formální odchylkou od základního způsobu tvoření komparativů a superlativů, kterou zmiňují moderní i staré gramatiky, jsou škály typu *magnificus* – *magnificentior* – *magnificentissimus*. Většinou bývají komentovány v tom smyslu, že adjektiva zakončená na *-ficus*, *-dicus* a *-volus* „tvoří

⁴⁸ Výjimkou jiného druhu je tvar *maturrimus*–*me* od *maturus*, tj. adj. zakončeného na *-urus*, nikoli *-er*. V textech je skutečně doložen, o něco méně často, ale v zásadě srovnatelně se standardním *maturissimus*–*e*.

V textu z 5. stol. označovaném jako *Primae explanationes Sergii de prioribus Donati grammatici urbis Romae* a vydaném v supplementu ke Keilově edici (s. 148–158) se objevují zcela ojedinělé tvary *nigrissime* a *miserissime* (*GL* suppl. 155,5–6). Předpokládá se, že autor tohoto výtahu byl Rek.

⁴⁹ Charisius uvádí na jednom místě (*GL* I 182,18–19) tvar *agilissimus*–*me*, jinde (*GL* 114,11) uvádí výslovně tvar *agillimus*.

komparativ a superlativ tak, jako by se končila v *-dicens, -ficens, -volens*.⁵⁰ Priscianus (*GL* II 91,21–22) ale vidí věc opačně: tvary *magnificentior* a *magnificentissimus* vypadají, jako by byly odvozeny od *magnificens*, ale tento tvar se nepoužívá (*in usu non esse*) a místo něj se používá *magnificus*. Zároveň uvádí, že u nejstarších autorů jsou doloženy přímo komparativní a superlativní tvary od kmenů typu *-ficus* (např. *magnificissimei* ve fragmentu z Accia, *carm. frg.* 15, nebo *magnificius* ve fragmentu z Catona, *or. frg.* 62,3).

Mezi adjektiva s nepravidelným (supletivním⁵¹) stupňováním typu *bonus – melior – optimus* je vedle dalších obecně citovaných adjektiv (*malus, magnus, parvus, multus*) u Charisia (*GL* I 116,27) přiřazeno ještě adj. *primus* s komparativem *prior* a superlativem *primarius*. Priscianus (*GL* II 90,17–91,20) však přistupuje k tomuto adjektivu zcela odlišně (a správně): tvar *primarius* vůbec neuvádí a tvar *primus* chápe jako superlativ; argumentuje přitom velice případně tím, že *prior* (komparativ) vybírá přední ze dvou entit, kdežto *primus* (superlativ) z více entit, a dále tím, že *prior* se často používá jako synonymum k *melior* a *primus* k *optimus*.⁵²

Další skupina komentářů u antických gramatiků se týká toho, že u některých konkrétních adjektiv některé tvary chybějí. Charisius (*GL* I 156,24–34 a 113,8–12) uvádí následující příklady adjektiv, která mají

- pouze 1. stupeň: *mediocris, sobrius, rudis, grandis*;
- pouze 1. a 2. stupeň: *senex – senior, iuvenis – iunior*;
- pouze 1. a 3. stupeň: *pius – piissimus, fidus – fidissimus* (místo 2. stupně se používá *magis pius, magis fidus*);⁵³
- pouze 2. a 3. stupeň: *ulterior – ultimus, interior – intimus*;
- pouze 3. stupeň: *novissimus*.

Realita textů dává tomuto seznamu za pravdu pouze zčásti: u Cicerona je jednou doložen tvar *mediocrius*,⁵⁴ v jednom fragmentu z Laberia (*mim.*

⁵⁰ Takto NOVOTNÝ A KOL. 1957, s. 40.

⁵¹ Tento termín je ovšem moderní, v antických gramatikách se nepoužívá – viz k tomu článek L. PULTROVÉ *Ancient Latin grammarians on suppletion* (v tisku).

⁵² Přípodobňuje je i k tvarům *alter* (komparativ, srovnání dvou entit) a *alius* (superlativ, srovnání oproti více entitám).

⁵³ U Dosithea je v podobné pasáži uvedena ještě dvojice *bellus – bellissimus* (*GL* VII 399,11).

⁵⁴ Ovšem již v přeneseném, hodnotícím významu „průměrný“; je jasné, že Charisius a i další gramatikové měli na mysli základní význam adjektiva „prostřední“.

156) je dochován tvar *sobrior* (Charisius jej komentuje v *GL* I 83,18–20), opět jediný doklad existuje pro superlativ *rudissimus* (Amm. XXVI,6,8); tvary *grandior* i *grandissimus* jsou ovšem naprosto běžné a není vůbec jasné, jak se toto adjektivum do Charisiova seznamu dostalo.

Komparativ **pior* skutečně doložen ve sledovaném korpusu není, tvar *fidior* ovšem ano (jednou u Livia a dvakrát v textu Iustinově snad ze 4. stol.). Nicméně převaha perifrastických komparativů u adj. *fidus* je skutečně zřetelná a je pro nás velká škoda, že se Charisius nepokouší o vysvětlení, proč tomu tak je, neboť důvod neexistence syntetického komparativu je pro dnešní uživatele latiny těžko rozklíčovatelný.

Jak je možné, že tvar *novissimus* Charisius nespojuje s pozitivem *novus*, je již úplně nepochopitelné, tím však záhada tohoto adjektiva nekončí: moderní gramatiky (např. NOVOTNÝ A KOL. 1957, s. 41) uvádějí, že chybějící druhý stupeň tohoto adjektiva⁵⁵ se nahrazuje tvarem *recentior*. Takovou informaci však nikde u antických gramatiků nenajdeme.

Charisius (*GL* I 114,3–4) přináší také informaci, jaksi jen mimochodem formulovanou, kterou však potvrzují dochované texty, totiž že adj. *alacer* netvoří superlativ. Bohužel se nepokouší o zdůvodnění, které o to víc schází nám, nerodilým mluvčím.

U Pompeia (*GL* V 249,36) se setkáme i s kritikou špatné praxe: *mane non possumus dicere, quod dicunt multi, manius* („od adverbia ‚ráno‘ [*mane*] nemůžeme, jak to činí mnozí, tvořit komparativ [*manius*]“). Pompeius pak v poměrně obsáhlé pasáži dokonce zdůvodňuje nemožnost tvořit komparativ pokusem o dvojí etymologii slova a nakonec dodává (*GL* V 250,15): *Quid ergo cum opus fuerit hac significatione – quid faciemus? Ad augendam significationem iungimus magis et maxime, ad minuendam minus et minime.* („A co tedy, když bude tohoto významu třeba, co uděláme? Ke zvětšení významu se přidá *magis, maxime*, ke snížení *minus, minime*.“) (Neboli, Pompeius naznačuje, že perifrastické stupňování má svůj zdroj v těch adjektivech či adverbích, která byla původně nestupňovatelná, ale díky určitým sémantickým posunům se u nich potřeba stupňovat vyvinula; nemá tedy původně nic společného s formou adjektiv – srov. výše v bodě 2.4.)

⁵⁵ U Gellia je na dvou místech (6,17,8 a 10,21,2) doložen komparativ *novius*; nicméně vzhledem k celkové vysoké frekvenci adjektiva *novus* se jedná zjevně o zcela marginální jev.

2.6 Konstrukce se stupňovanými tvary

Moderní gramatiky ve výkladech kategorie stupňování a také v pasážích týkajících se pádové syntaxe vždy uvádějí informaci o tom, jakým způsobem je ke stupňovaným tvarům připojen tzv. „druhý člen srovnání“ (neboli to, s čím se srovnává): komparativ jej připojuje buď v ablativu nebo prostřednictvím spojky *quam*, superlativ se pojí s genitivem nebo předložkovou vazbou, většinou *ex*, případně *de*, *inter* ad. Antické gramatiky se od tohoto výkladu nijak neliší, snad jen s výjimkou Donata, který – jak se dozvídáme např. od Pompeia (*GL V*,157,20–25) – nazývá *doctior ab illo* vazbou ablativní, zatímco *doctior illo* je pro něj „pád sedmý“; a dodává, že správné je používat právě tento „sedmý pád“, nikoli ablativ, ale stejně tak ani vazbu s *quam*. Na rozdíl od moderních gramatik ale ty antické většinou zdůrazňují, že komparativ se může pojit jak se singulárem, tak s plurálem, kdežto superlativ pouze s plurálem (*velocissimus equorum*). V Pompeiově výkladu Donatovy gramatiky nacházíme pak i lingvisticky velmi vyspělou úvahu (*GL V*,158,6–24), totiž že je možné i spojení superlativu se jménem v singuláru v případě, že toto jméno označuje entitu, která je „dělitelná“ (*dividuum*), např. *homo* dělitelný není, a proto není možná konstrukce **stultissimus hominis*, nicméně *stultissimus plebis* už ano.

Oproti moderním gramatikám nalezneme v těch starých, např. u (pseu-do-)Proba (*GL IV* 73,9–14), navíc i informaci o tom, že stupňované tvary nelze pojit s některými adverbii, konkrétně s jedenácti následujícími: *adeo*, *magis*, *tam*, *potius*, *per*, *bene*, *valde*, *minus*, *plus*, *satis*, *nimum*. Obecně vzato jde o příslovečná určení míry, tedy vyjadřující prakticky totéž co stupňovací sufixy; buď se tedy se stupňovanými tvary vylučují, protože je jejich význam protichůdný (např. *magis* a superlativ), anebo naopak stejný, a tedy jeden nebo druhý prostředek je nadbytečný (např. *magis* a komparativ)⁵⁶. Pompeius, lingvisticky jednoznačně nejzdatnější Donatův

⁵⁶ Takové případy (doložené běžně jako nekorektní formy v hovorových vrstvách moderních jazyků) jsou doloženy i v latinských textech, ale až velmi pozdních, např. *magis plures* vícekrát u Boethia.

Moderní obecná lingvistika se rovněž zabývá kombinovatelností určitých adverbii a určitých adjektiv ve vztahu k jejich stupňovatelnosti (např. příslovečná určení míry, jako *velmi*, se pojí vždy s adjektivy s otevřenou škálou [viz výše pozn. 38], proporcionální adverbia jako

interpret, v delší pasáži týkající se této věci (*GL V,156,1–157,19*) po výčtu mnoha příkladů shrnuje mnohem obecněji: (*GL V 156,32–34*): *si volueris puram facere elocutionem, nec illas <res> debes iungere comparativo et superlativo, quae sensum habent augmentis* („pokud se chceš vyjadřovat správně, nesmíš spojovat s komparativem ani superlativem nic, co má samo význam zvětšování“). A následuje mimo jiné příklad (tj. příklad ve smyslu „i mistr tesař se někdy utne“) Horatiova verše (*carm. 1,18,16*), kde se objevuje vazba *perlucidior vitro*. Pompeius komentuje, že prefix *per-* má sám o sobě význam vyšší míry, a celá vazba tedy znamená totéž co nekorektní *valde lucidior*. Pompeius se sice v interpretaci tohoto Horatiova verše mýlí, protože *per-* konkrétně zde nemá význam vyšší míry, nýbrž svůj základní význam „skrz“, nicméně obecně skutečně platí, že až na nečetné výjimky se adjektiva s prefixy s významem míry (jimiž jsou zejména *per-* a *prae-* pro vyšší míru a *sub-* pro nižší míru) v klasické latině nestupňují.⁵⁷ Je ovšem zjevné, že s ubývající mírou jazykové intuice rodilých mluvčích ubývá také zábran takové tvary tvořit: v gramatice z přelomu 6. a 7. století, tradované (chybně) pod jménem Aemilia Aspera, je totiž jako příklad pro superlativ uveden tvar *pereminentissimus*.

3. Závěr

Informace, které přinášejí moderní latinské gramatiky o gramatické kategorii stupňování, vycházejí z odkazu pozdnělatinských gramatiků, zejména pak Prisciana. Přejímají z nich ale jen to, co se týká formální stránky, přičemž některé důležité konkrétní údaje sítím času propadly a v běžných moderních gramatikách se s nimi nesetkáme (např. informace o neexistenci

---

napůl, úplně atd. zase jen ve spojení s adjektivy se zavřenou škálou apod. [srov. např. KENNEDY – MC NALLY 2005, s. 352; ROTSTEIN – WINTER 2004 ad.]). Latinská lingvistika by mohla výsledky podobných studií využít v tom smyslu, že by doklad použití určitého příslovečného určení u určitého adjektiva mohl indikovat jeho (ne)možnost stupňování. Problém ovšem je, že klasická latina používá např. příslovečná určení míry extrémně málo (zjevně dává přednost právě sufixálnímu stupňování).

⁵⁷ Do běžných gramatik latiny tyto údaje sice zatím nepronikly, ale odborné studie k tomuto tématu existují, např. ANDRÉ 1951 nebo CUZZOLIN 2005. Komplexně ke stupňování latinských kompozit viz L. PULTROVÁ, *Comparison of Compound Adjectives in Latin* (v tisku).

některých tvarů, o superlativech *dextimus/sinistimus* k *dexter/sinister*, ad.), a naopak některé od původu nepřesné informace se stále bez pochybností tradují a dosud neprošly kontrolou, kterou by moderní technologie umožňovaly (zejména informace o perifrastickém stupňování). Inspirací pro moderní latinskou lingvistiku by měl být přístup pozdňelatinských gramatiků ke stupňování jakožto ke kategorii vymezené sémantikou adjektiv a snad i ještě obecněji koncepcí kontinuity flexe a derivace, či minimálně plynulého přechodu mezi nimi.

Literatura

- ANDRÉ, J. Les adjectifs et adverbes à valeur intensive en *per- er prae-*. *Revue des études latines*, 1951, 29, s. 121–154.
- BARTONĚK, A. K problematice latinského superlativu na *-issimus*. *Listy filologické*, 1955, 78, s. 1–10.
- BERTOCCHI, A. – ORLANDINI, A. Quelques aspects de la comparaison en latin. *Indo-germanische Forschungen*, 1996, 101, s. 195–232.
- BOOIJ, G. E. – LEHMANN, CH. – MUGDAN, J. (vyd.). *Morphologie / Morphology. Ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung / An International Handbook on Inflection and Word-Formation*. Berlin – New York: de Gruyter 2000 (Vol. 1), 2004 (Vol. 2).
- CUZZOLIN, P. Some remarks on the graded forms with *sub-* in Latin. In CALBOLI, G. (vyd.), *Latina lingua! (Proceedings of the Twelfth International Colloquium on Latin Linguistics, Bologna 9–14 June 2003)*. Roma: Herder 2005, s. 37–44.
- CUZZOLIN, P. Comparatives and superlatives. In BALDI, PH. – CUZZOLIN, P. (vyd.). *New Perspectives on Historical Latin Syntax, Vol. 4: Complex Sentences, Grammaticalization, Typology*. Berlin: Mouton de Gruyter 2011, s. 549–659.
- CVRČEK, V. ET AL. *Mluvnice současné češtiny I. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum 2013.
- FUGIER, H. Le superlatif latin: étude fonctionnelle. *Revue des Études Latines*, 1971, 49, s. 314–330.
- FUGIER, H. Le système latin des comparatifs et superlatifs. *Revue des Études Latines*, 1972, 50, s. 272–294.

- KENNEDY, C. – McNALLY, L. Scale structure, degree modification and the semantics of gradable predicates. *Language*, 2005, 81(2), s- 345–381.
- KÜHNER, R. – HOLZWEISSIG, F. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. Erster Teil: Elementar-, Formen- und Wortlehre*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung 1912.
- NEUE F. – WAGENER, C. *Formenlehre der lateinischen Sprache*, Band II. Berlin 1892².
- NOVOTNÝ, F. A KOL. *Základní latinská mluvnice*. Praha: SPN 1957.
- ONIGA, R. *Latin. A linguistic introduction*. Oxford: Oxford University Press 2014.
- PANHUIS, D. G. J. *Latin Grammar*. Ann Arbor: University of Michigan Press 2006.
- PINKSTER, H. *The Oxford Latin Syntax. Volume I: The Simple Clause*. Oxford: Oxford University Press 2015.
- PULTROVÁ, L. Comparison of Compound Adjectives in Latin (v tisku).
- PULTROVÁ, L. Comparison and Negation in Latin (v tisku).
- PULTROVÁ, L. Ancient Latin grammarians on suppletion (v tisku).
- PULTROVÁ, L. Periphrastic comparison in Latin. *Journal of Latin linguistics*, 2018, 17/1, s. 93–110.
- RIVARA, R. *Le système de la comparaison*. Paris: Minuit 1990.
- ROTSTEIN, C. – WINTER, Y. Total Adjectives vs. Partial Adjectives: Scale Structure and Higher-Order Modifiers. *Natural Language Semantics*, 2004, 12, s. 259–288.
- SZEMERÉNYI, O. Problems of the formation and gradation of Latin adjectives. In MORPURGO-DAVIES, A. – MEID, W. (vyd.), *Studies in Greek, Italic and Indo-European Linguistics (Offered to Leonard R. Palmer On the Occasion of his Seventieth Birthday June 5, 1976)*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck 1976, s. 401–424.
- TOURATIER, Ch. *Lateinische Grammatik. Linguistische Einführung in die lateinische Sprache*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2013.

doc. Lucie Pultrová, Ph.D., Ústav řeckých a latinských studií, Filozofická fakulta
Univerzity Karlovy, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1.
lucie.pultrova@ff.cuni.cz